

مجموعه اسناد تاریخی قفقاز

مجموعه اسناد تاریخی قفقاز که نخستین جلد آن در سال ۱۸۶۶م در تفلیس چاپ شده است، مجموعه‌ای گرانبها از مهم‌ترین اسناد روسی و گزارشها و نوشته‌های فرماندهان ایشان از چگونگی عملیات سیاسی - نظامی برای استقرار حاکمیت خود در منطقه قفقاز در سالهای ۱۳۹۸-۱۸۶۲ میلادی است. این کتاب حاوی برخی از فرمانهای شاهان و حاکمان ایرانی و خانهای مسلمان منطقه است که به زبانهای فارسی، عربی و ترکی و با الفبای فارسی نگاشته شده است.

مجموعه اسناد تاریخی قفقاز به اختصار آکاک نامیده می‌شود که برگرفته از نخستین حرفهای واژه‌های روسی معادل مجموعه اسناد تاریخی قفقاز است. آکاک با توجه به قدمت و ارزشی که دارد در بخش کتابهای نادر و نفیس دانشگاه دولتی باکو و کتابخانه آخونداف جمهوری آذربایجان نگهداری می‌شود و براساس تحقیقات انجام شده تنها دو نسخه از کتاب در آن کشور وجود دارد. آکاک در دوازده جلد شامل سیزده مجلد (جلد ششم در دو مجلد) و ۱۳۴۱۴ صفحه بزرگ (A3) تنظیم و چاپ شده است.

استادان و پژوهشگران تاریخ در جمهوری آذربایجان و اعضای فرهنگستان اتحاد جماهیر شوروی سابق در آثار و نوشته‌های خود آکاک را اصلی‌ترین و مهم‌ترین منبع تاریخی و مستند درباره قفقاز و جنگ‌های روسیه با ایران ۱۲۱۰-۱۲۴۳ق / ۱۸۲۶-۱۸۰۳م و خانها و حاکمان محلی آن می‌دانند و در تحقیقات و پژوهش‌های خود همواره به آن استناد می‌کنند.

عبدالله یف، عضو فرهنگستان تاریخ اتحاد جماهیر شوروی سابق در کتاب *گوشه‌ای از تاریخ ایران** از این مجموعه با عنوان *آ.ک. آ.ک* نام می‌برد و به آن ارجاع می‌دهد و یادآور می‌شود که تاریخ‌نگاران برجسته این کشور همچون ای. پ. پتروشفسکی، آ. و. فاده‌یف و م. س. ایوانف از این اثر نفیس استفاده کرده‌اند.

پرفسور توفیق مصطفی‌زاده، رئیس حوزه خانیق مای انستیتوی تاریخ پاکرخانوف، وابسته به فرهنگستان ملی علوم جمهوری آذربایجان و از نویسندگان دایرةالمعارف بزرگ هفت جلدی *تاریخ جمهوری آذربایجان* تأکید می‌کند که مراجعه و استناد به آکاک برای هر پژوهشگر تاریخ قفقاز لازم و ضروری است.

البته نباید فراموش کرد که آکاک با انتخاب و نظر تاریخ‌نگاران روسیه تزاری گردآوری و تنظیم شده است و آنها در جانبداری از منافع این کشور اغراق کرده‌اند و مقایسه آکاک با منابع ایرانی، عثمانی و اروپایی ضروری است و می‌تواند به تبیین و ترسیم واقع‌بینانه وقایع تاریخی بینجامد.

* عبدالله یف، *فتح‌الله، گوشه‌ای از تاریخ ایران*، برگردان: غلامحسین متین، تهران: متین، ۱۳۶۶ش، مقدمه مؤلف.

معرفی مجلدات کتاب

جلد اول

این جلد مربوط به وقایع سالهای ۱۳۹۸ تا ۱۷۹۹ میلادی است که در ۸۱۶ صفحه بزرگ (A3) تنظیم و در سال ۱۸۶۶م در تفلیس چاپ شده است.

در صفحه‌های ۷۰ - ۷۱ این جلد، نخستین فرمان فارسی از شاه سلطان حسین صفوی درباره تعیین کتله کون گرجستانات [ظاهراً بزرگ‌ترین مقام مذهبی در کلیسای ایشان] و دستور تعمیر قلاع و تجهیز اسباب جباخانه و توپخانه دیده می‌شود که در آن به وزیر آذربایجان تأکید کرده که به عرایض کوتوال تفلیس رسیدگی کند. در انتهای نامه تاریخ ذیحجه الحرام سنه ۱۱۲۰ آورده شده و عنوان «مهر مسوده دیوان اعلی، سلطان جهان، حسین وارث ملک سلیمان» نوشته شده است. در همین جلد در صفحه‌های ۷۲-۷۳ فرمانهای نادرشاه برای تعیین «اسلمش‌خان» به سرداری گرجستان و لزوم همکاری رهبران مذهبی سیاسی با وی برای سرکوب شورشهای این ناحیه وجود دارد که به تاریخ «جمادی‌الثانی ۱۱۴۷» است و مهرهایی با این عبارتها دارد:

«لافتی الأعلی لاسیف الآ ذوالفقار، نادر معصوم ز لطف حق. غلام هشت و

چار» [اشاره به باورهای شیعی نادر!؟]

«نگین دولت دین رفته بود چون از جا به نام نادر ایران قرار داد خدا»

در صفحه ۷۶ نیز فرمانی از شاهرخ افشاری درباره تعیین موقوفات کتله کون

کل «گرجستانات و بلده تفلیس» و لزوم همکاری حاکمان محلی با وی و منع

دیوانیان گرجستان از دخل و تصرف در این موقوفات به تاریخ محرم الحرام سنه ۱۱۵۲ دیده می‌شود که مهر آن:

«آفتاب ملک را گر شد کسوفی چند روز نور آن از شاهرخ دیگر شده گیتی فروز» است. در این جلد فرمانهایی از امرا و پاشایان عثمانی به خانهای هم پیمان خود، به زبان ترکی و خط فارسی وجود دارد.

جلد دوم

این جلد، دوره زمانی ۱۸۰۲-۱۸۰۶م را دربردارد و در ۱۲۳۸ صفحه بزرگ (A3) در سال ۱۸۶۸م در تفلیس چاپ شده است. در این جلد نیز در کنار اسناد روسی، فرمانها، احکام و نامه‌هایی از فتحعلی‌شاه، عباس میرزا و خانهای محلی قفقاز به خط و زبان فارسی و نامه‌ها و گزارشهایی به زبان عربی و ترکی با خط فارسی وجود دارد که از آن جمله می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

۱. فرمانهای فتحعلی‌شاه خطاب به امرا، خانها^۱ و مردم محل که در آن خواستار همکاری ایشان با امرا و سرداران خود، از جمله پیرقلی‌خان قاجار و الکساندر میرزای گرجی شده و در آن موافقان را وعده «تواضعات شاهانه» داده و مخالفان را از «قتل و اسر و سیاست» ترسانده است (صفحه‌های ۸۱۶ تا ۸۱۹ به زبان و خط فارسی).
۲. نامه‌های عباس میرزا درباره بخشش محمدخان قاجار، بیگلربیگی ایروان و شفاعت وی نزد شاه و تثبیت فرمانرواییش بر ایروان و دستور حمله به

سپاه روسیه در محل اوج کلیسا و تشریح پیروزی خود بر ایشان و دعوت حاکمان و اهالی منطقه به مقاومت در برابر روسها که به زبان فارسی و در صفحه‌های ۵۶۲ - ۵۶۳ آمده است.

۳. نامه جوادخان زیاد اوغلوی قاجار، حاکم گنجه، به سیسیانف، فرمانده روسی، که در صفحه ۵۸۹ به فارسی چاپ شده است و در آن جوادخان به حاکمیت خود و پدرانیش بر گنجه و گرجستان اشاره می‌کند و می‌گوید که تابع پادشاه ایران و آماده نبرد با روس‌هاست و از ایشان هیچ هراسی ندارد.

۴. در صفحه ۶۳۹ نامه‌ای به زبان عربی وجود دارد که درباره چگونگی ورود روس‌ها به گنجه و قتل و غارت اهالی آنجا و کوشش برای تصرف ایروان و مقابله فتحعلی‌شاه با آنهاست. در این متن از فتحعلی‌شاه با عنوانهای زیر یاد شده است:

«ملجاء العالم و الانام قاهر الاعداء فی الافاق، مالک سریر السلطنه بالارث و الاستحقاق، المستعین من الله الملک المنان، فتحعلی سلطان ادام‌الله تعالی دولته...» و در ادامه از همه مسلمانان منطقه خواسته که با «غیرت اسلامیة به کنام روسی» هجوم برند و با ایشان همکاری نکنند.

جلد سوم

شامل حوادث و رویدادهای سالهای ۱۸۰۶-۱۸۰۹م است و در ۷۶۰ صفحه بزرگ (A3) در ۱۸۶۹م در تفلیس چاپ شده است. فرمانها و نامه‌های فارسی موجود در این جلد به موضوعهای متنوعی اشاره دارد از جمله:

۱. فرمانهای فتحعلی‌شاه به تاریخ ۱۲۲۴ق / ۱۸۰۹م که در آنها به لشکرکشی خود علیه روس‌ها و احضار پسر بزرگش محمدعلی میرزا و قشون پنج هزار نفری وی برای نبرد با روسیه اشاره و تأکید می‌کند تا «قلع کفره روسیه نشود به مقر خلافت» باز نخواهد گشت. شاه در این فرمانها، امرا و خانهای طرفدار خود را وعده انعام و نوازش می‌دهد و مخالفانش را از قهر و عذاب می‌ترساند و ضمن دلجویی از سلیم‌خان شکی، وی را در حکومت این شهر تثبیت می‌کند (ص ۵۰۶ - ۵۰۷).
۲. گزارشی فارسی که در آن به آمادگی اقدام مشترک «لشکر ظفر پرور ایران ... و عساکر فیروزی مآثر روم» علیه قوای روسی اشاره شده و به تاریخ ۱۲۳۳ق / ۱۸۰۸م است و به نظر می‌رسد منشیان عباس میرزا آن را تنظیم کرده‌اند (ص ۲۸۱-۲۸۲).
۳. گزارشهایی به زبان فارسی از تمایل حاکمان و خانهای محلی به ایران و اقدام ایشان بر ضد نیروهای روسی که در صفحه‌های ۲۸۳ تا ۳۹۰ چهار مورد آن چاپ شده است.

۴. نامه مدافعان قلعه ایروان مبنی بر ایستادگی و دفاع از قلعه تا پای جان به دستور فتحعلی شاه و تسلیم نکردن آن به روس‌ها که در صفحه‌های ۲۱۹-۲۲۰ به فارسی چاپ شده است.
۵. در صفحه‌های ۴۶۰-۴۶۴ و در سه نامه، شرحی مفصل از مذاکره‌ها و پیشنهادهای تعیین خط مرزی به موازات رودخانه‌های کر، ارس و آراپچای به عنوان سرحد ایران و روسیه آمده و در آن با اشاره به پیشینه حاکمیت ایران بر ماورای این رودخانه‌ها اعلام شده که گرجستان و داغستان سرحد دو طرف است.
۶. گزارشی از پیشنهاد سفیر فرانسه برای گرفتن مسیری زمینی جهت عبور لشکر فرانسه به سوی هند و درخواست از ایران برای قطع رابطه با انگلستان و پذیرش این درخواست از سوی ایران در عوض خارج کردن روس‌ها از سرزمین ایران (قفقاز) در صفحه‌های ۴۹۳-۴۹۴ به خط و زبان فارسی موجود است.
۷. در صفحه ۵۰۱ هم گزارش ورود سر هارفورد جونز، سفیر انگلستان، چاپ شده است و اینکه مأموریت وی؛ یعنی ایجاد صلح میان ایران و روسیه امیدبخش است.
۸. در صفحه ۵۰۳ گزارشی از جاسوس روسی از تبریز دیده می‌شود که اوضاع مردم ایران را آشفته و مضطرب می‌نمایاند و مدعی است که امید

مردم به فرانسویان است تا میان ایران و روسیه صلح برقرار کنند. در این گزارش از فتحعلی‌شاه با نام «باباخان» یاد می‌کند.

جلد چهارم

رویدادهای سالهای ۱۸۰۹-۱۸۱۱م را دربرگرفته و در ۱۰۱۱ صفحه و در سال ۱۸۷۱م در تفلیس چاپ شده است.

جلد پنجم

شامل رویدادهای سالهای ۱۸۱۱-۱۸۱۶م است و در دو قسمت تنظیم شده است؛ قسمت اول، رویدادهای سالهای ۱۸۱۱-۱۸۱۲م و قسمت دوم، اسناد و حوادث مربوط به ۱۸۱۳-۱۸۱۶م را دربرگرفته است. گزارشهای کتروفسکی از جزئیات نبردهای اصلان دوز و فتح لنکران به دست روس‌ها و نیز نامه‌نگاری‌هایی که ریتشچف با فرماندهان بالادست خود داشته و آمار و ارقام در این گزارشها از نکته‌های شایان توجه است.

جلد پنجم در ۱۱۷۰ صفحه و در سال ۱۸۷۳م در تفلیس چاپ شده است.

جلد ششم

جلد ششم در دو مجلد تنظیم شده است. مجلد اول وقایع سالهای ۱۸۱۶ تا ۱۸۲۷م را در ۹۴۱ صفحه بیان می‌کند و در ۱۸۷۴م در تفلیس چاپ شده و

مجلد دوم نیز که مربوط به همین سالهاست در ۹۵۰ صفحه در ۱۸۷۵م در تفلیس منتشر شده است.

گزارشهای فرماندهان روسی از آمادگی و تجمع نیروهای ایرانی برای حمله به قفقاز، چگونگی تهاجم سریع و پیروزیهای ایران در آن ناحیه و عملیات جنگی روسها در منطقه و تشریح چگونگی فتح گنجه و از بین رفتن محاصره شوشا و بازگشت نیروهای عباس میرزا به این سوی ارس؛ در این مجموعه آمده است و گزارشهای جاسوسان روسی از اردوی عباس میرزا و فتحعلی شاه بسیار مهم است.

جلد هفتم

شامل رویدادهای سالهای ۱۸۲۷-۱۸۳۱م است و در ۹۹۴ صفحه در ۱۸۷۸م در تفلیس چاپ شده است و در میان اسناد آن، نامه‌هایی از پاسکیوویچ وجود دارد که در آن چگونگی فتح ایروان و تبریز به دست روسها و دلایل همکاری برخی از مردم این شهر با ایشان و همچنین مذاکره صلح و آمار دقیق تلفات نیروهای روسی به صورت گزارشهایی رسمی آمده است.

جلد هشتم

شامل وقایع مربوط به سالهای ۱۸۳۱-۱۸۳۷م است و در ۱۰۰۹ صفحه در سال ۱۸۸۱م در تفلیس منتشر شده است.

جلد نهم

شامل اخبار و اسناد مربوط به رویدادهای سالهای ۱۸۳۷-۱۸۴۵م است و در ۱۰۱۲ صفحه در ۱۸۸۴ در تفلیس چاپ شده است.

جلد دهم

وقایع و مستندات تاریخی مربوط به قفقاز را در سالهای ۱۸۴۵-۱۸۵۴م بیان می‌کند و در ۹۳۷ صفحه بزرگ در ۱۸۸۵م در تفلیس چاپ شده است.

جلد یازدهم

شامل اخبار و اسناد رسمی مربوط به روس‌ها در قفقاز در سالهای ۱۸۵۴-۱۸۵۶م است و در ۱۰۲۰ صفحه در ۱۸۸۸م در تفلیس چاپ شده است.

جلد دوازدهم

این جلد به اسناد، اخبار و وقایع تاریخی قفقاز در سالهای ۱۸۵۶-۱۸۶۲م اختصاص یافته و در ۱۹۰۴م در تفلیس منتشر شده است و ۱۵۵۶ صفحه دارد و آخرین جلد آکاک است.

فرم اشتراک فصلنامه تاریخ روابط خارجی

خوانندگان محترم می‌توانند در صورت تمایل به اشتراک فصلنامه، فرم زیر را تکمیل نموده و به همراه فیش پرداخت حق اشتراک به یکی از شعب بانکهای ملی ایران در وجه حساب ۲۱۷۱۲۰۹۰۰۲۰۰۳ نزد بانک نیاوران (کد ۱۷۰۱) به نام مرکز چاپ و انتشارات وزارت امور خارجه، قابل پرداخت در کلیه شعبه‌های بانک ملی ایران، به نشانی: تهران، صندوق پستی ۱۹۳۹۵/۴۷۴۶ ارسال فرمایند.

حق اشتراک سالانه همراه با هزینه‌های پست:

تهران: ۴۲۰۰۰ ریال

شهرستان: ۴۴۰۰۰ ریال

نام و نام خانوادگی:

تحصیلات:

شغل:

نشانی:

.....

کد پستی / صندوق پستی:

تلفن:نمبر (فاکس):